
MEZIVÁLEČNÉ ČESKOSLOVENSKO

1. SPRÁVNÍ A POLITICKÝ SYSTÉM 1. REPUBLIKY

I. Charakteristika politického systému

Československo bylo po celé období tzv. První republiky (1918-1938) plnohodnotně demokratickým státem, což v meziválečném období rozhodně nebylo samozřejmé. Zároveň však, jako každý demokratický stát, mělo prvorepublikové Československo řadu politických problémů, nedostatků i systémových chyb.

Základem systému správy státu a dělby moci byla ústava z roku 1920, garantující základní demokratická práva a principy, a to i navzdory tomu, že vůči demokratičnosti jejího vzniku existuje řada námitek, neboť ústava byla vytvořena ještě před prvními poválečnými volbami v tzv. Revolučním národním shromážděním, jehož členové neměli přímý mandát od voličů, ale byli pouze jmenováni, navíc vstup do této instituce v době jejího vzniku odmítli zástupci národnostních menšin, neuznávajících své začlenění do ČSR.

II. Hlavní ústavní instituce - horizontální dělba moci

Ústava definovala Československo jako parlamentní demokracii, což znamenalo to, že centrem politického boje mělo být dvoukomorové Národní shromáždění. Právě s ním však bylo spjato hned několik základních dlouhodobých problémů 1. republiky:

- volební systém a jeho důsledky – do obou komor se volilo podle totožného modifikovaného poměrného volebního systému, podle jehož pravidel podmínkou vstupu strany do NS nebylo překročení celostátně stanoveného procentního kvora, nýbrž stačilo pouze to, když strana získala v některém z volebních krajů takový počet hlasů, který zajišťoval alespoň jeden poslanecký mandát, tj. straně stačil úspěch regionálně omezený; pozitivem z hlediska principů demokracie bylo zajištění plnohodnotné a různorodé politické reprezentace menšin, negativem z hlediska praktického fungování byla abnormální šíře spektra politických stran, jichž se dostávalo do parlamentu obrovské množství; vysoký počet parlamentních stran, z nichž žádná nikdy nedosáhla dominantní pozice, zapříčiňoval utváření širokých a poměrně nestabilních vládních koalic
- tzv. vázané kandidátky – poslanec nevykonával svůj mandát dle vlastního rozhodnutí, ale byl vázán stranickou disciplínou, strana mohla dokonce poslance zbavit mandátu, pokud v důležitém případě hlasoval v rozporu s názorem vlastní strany; tato praxe sice umožňovala fungování mezistranických dohod v rámci mnohočetných koalic, ale zřetelným deficitem bylo to, že vycházela ze zřetelně protiústavního předpokladu vlastnictví mandátu stranou, nikoliv poslancem
- vztah komor Národního shromáždění – tvůrci ústavy nadefinovali odlišné délky funkčních období Senátu a Poslanecké sněmovny tak, aby ke kolizi termínu voleb docházelo jen zřídka a odlišné politické zastoupení v Senátu zajišťovalo různorodost názorů; na základě politických dohod před volbami byly však obě komory vždy rozpuštěny současně, přičemž obdobný volební systém zajišťoval stejné rozvržení sil v obou komorách a Senát jako horní parlamentní komora tak fakticky neplnil svou úlohu pojistky a kontrolního mechanismu v zákonodárném procesu, neboť, opět na základě dohod politických stran, nevracel zákony do Poslanecké sněmovny

Hlavou československého státu byl prezident, ale jeho úkoly byly dle litery zákona především reprezentativní, reálná moc pak závisela na konkrétní osobě. Za prezidentství T. G. Masaryka (1918-1935) byla jeho role v domácí politice i společnosti výraznější, a to především působením tzv. skupiny Hradu, neformálního seskupení Masarykových přívrženců, členů různých politických stran, novinářů a dalších veřejně činných osob, spojovaných obecně demokratickým programem a Masarykovou osobou; důležitost Hradu jako jednotící síly vystupuje na povrch za Benešova prezidentství, kdy se tato skupina fakticky rozpadá.

III. Dlouhodobě nevyřešené problémy

- správní členění státu – v systému vertikální dělby moci fungovala obecní samospráva, ale funkční mezistupeň nebyl nikdy zaveden; uvažovány byly 2 varianty vytvoření nižších správních celků, zemské a župní členění, nakonec schválená varianta spojující oboje se projevila pouze dočasným zavedením žup na Slovensku (1923-27), v Čechách převládly obavy z župy s německou většinou, proto nakonec celé župní zřízení padlo a s ním i zřízení zemské
- postavení Slovenska a Podkarpatské Rusi – zatímco pozice Slovenska je trvale předmětem diskusí, jež však nevedou ke konkrétnímu výsledku, Podkarpatské Rusi přiřkla ústava autonomii (vlastní sněm, guvernér), která však nikdy nebyla uvedena do praxe
- právní subjektivita politických stran – navzdory jejich významné roli pro ně neexistovala zvláštní právní úprava, nemohly fungovat jako právnické osoby, ani vlastnit majetek, což způsobovalo řadu problémů při vnitrostranických konfliktech

2. PRVNÍ REPUBLIKA V MEZINÁRODNÍ POLITICE 20. LET

Československá zahraniční politika byla utvářena především E. Benešem, zastávajícím post ministra zahraničí ve všech vládách v období 1918-35, a to dokonce včetně let, kdy „jeho“ národně socialistická strana byla v opozici, svůj vliv v resortu si udržel i po nástupu do prezidentské funkce, kdy se ministrem zahraničí stává Kamil Krofta.

I. Cíle a spojenci

Zahraníční politika ČSR se po celou éru První republiky opírala o několik základních pilířů, jež měly zajišťovat existenci nového státu:

- a) systém kolektivní bezpečnosti a Společnost národů – Beneš se významně angažoval jak v propagaci versailleského systému a Společnosti národů jako nového a přelomového typu diplomacie, tak i v orgánech Společnosti národů, přičemž je otázkou, zda dominantním motivem bylo vnitřní ideové přesvědčení o vzniku nové epochy mezinárodních vztahů nebo praktický ohled na těsnou svázanost existence ČSR ve stávajících hranicích s fungováním a respektováním versailleského systému a záruk kolektivní bezpečnosti.
- b) Francie jako hlavní spojenec – počítalo se s její dlouhodobou dominancí na kontinentu, vzhledem k pozici ostatních vítězných velmocí (izolacionismus USA a neochota Britů angažovat se v kontinentálních záležitostech) neměl tento vztah fakticky žádnou alternativu; spojenectví šlo ve 20. letech tak daleko, že v čele vznikající čs. armády (náčelník hlavního štábu) stál až do konce roku 1925 velitel původně poradní francouzské vojenské mise; slabinami tohoto spojenectví je jednak neúspěch francouzských snah o posílení spolupráce mezi svými spojenci ve střední Evropě, jednak trvale slabé ekonomické vazby.
- c) Malá dohoda – s Rumunskem a Jugoslávií (do 1929 Království SHS) – vznikla jako pakt států, jež spojovaly obavy z maďarského revizionismu a na počátku 20. let i ze s ním souvisejících snah bývalého císaře Karla I. o návrat Habsburků na trůn; za celou dobu existence tohoto paktu se však navzdory deklaracím politiků nepodařilo najít žádný jiný spojující prvek, spolupráce se tak místo prohlubování spíše oslabovala, což ještě urychlil vývoj vnitřní i zahraniční politiky zúčastněných států ve 30. letech.

II. Vztahy k sousedním státům

Jedním z hlavních problémů ČSR byly dlouhodobě konfliktní vztahy s téměř všemi sousedními státy, vyhrocované spory kolem národnostních menšin a poválečných hranic.

- a) Německo a Rakousko – největší vnitropolitické konflikty se v době vzniku ČSR týkaly německé menšiny, což i přes slabou angažovanost především Německa muselo nutně vzájemné vztahy poznamenat; přesto bylo pro Československo z praktických důvodů naprosto nezbytné usilovat o jejich uklidnění, neboť se jednalo krom jiného o dominantní ekonomické partnery československého státu; výrazem zlepšených vztahů ve 20. letech tak byly především obchodní smlouvy s oběma státy.
- b) Maďarsko – Maďari se nesmířili s podmínkami trianonské mírové smlouvy a toužili po obnově „velkých Uher“ nebo přinejmenším po zásadní revizi hranic. V případě hranic mezi jižním Slovenskem a Maďarskem neexistovala možnost argumentace historickou hranicí; po ozbrojených konfliktech na Slovensku na podzim 1918 stanovila versailleská konference prozatímní demarkační linii. Československo se ve spolupráci s dalšími členy vznikající Malé dohody pokusilo o zajištění a případné rozšíření svého území intervencí proti tzv. Maďarské republice rad (konec dubna 1919), která skončila neúspěchem, obsazením velké části Slovenska maďarskou armádou a vyhlášením Slovenské republiky rad (Prešov, 16. 6. 1919). Maďari opustili Slovensko až poté, co se ČSR domohla u velmocí platnosti původní demarkační linie. I z důvodu tohoto konfliktu se vztahy dlouhodobě nelepšily.
- c) Polsko – oba státy si činily nárok na národnostně smíšené Těšínsko, spor se s různou intenzitou objevoval po celé meziválečné období; po počátečních konfliktech se situace dočasně uklidňuje, na oba státy tlačí Francie, která si nepřeje spory mezi svými spojenci, neboť by to oslabovalo její pozici, a Polsko se dočasně vzdá svých územních nároků výměnou za ochotu ČSR tolerovat přepravu zbraní přes své území v době války Polska se sovětským Ruskem (1920); snahy o začlenění Polska do Malé dohody jsou ovšem neúspěšné.

3. NÁRODNOSTNÍ MENŠINY

Národnostní složení meziválečného Československa je typickým příkladem principů a problémů nových hranic a států po versailleské konferenci: jeho vznik byl odůvodňován realizací práva národů na sebeurčení, ale zároveň na jeho území byl vysoký podíl národnostních menšin, které se svým začleněním rozhodně nesouhlasily a které obývaly víceméně kompaktní území v pohraničí, na němž tvořily většinu.

Posílit pozici „státních národů“ měl program čechoslovakismu, idea jednotného československého národa, vyvolávala však naopak spíše nové problémy v česko-slovenském vztahu, neboť slovenská společnost, jež z valné většiny existenci jakéhokoliv československého národa nikdy neakceptovala, vnímala tuto ideu jako výraz českých snah o ovládnutí Slovenska.

I. Postavení menšin

Příslušníci národnostních menšin poukazovali trvale na absenci nějakého koncepčního jednotného řešení pozice menšin v ČSR formou zákona, přesto však právní poměry nevytvářely diskriminační prostředí:

- národnostní menšiny neměly zákonně zaručena kolektivní práva, ovšem všichni občané mohli využívat široká práva občanů demokratického státu
- poměrný volební systém bez kvóra zaručoval svou vysokou mírou proporcionality odpovídající zastoupení národnostních menšin v parlamentu
- podle jazykového zákona mohl být vnější úřední řečí i jiný jazyk než „československý“, ale pouze v místech s alespoň 20% menšinou

II. Postoje menšin ve 20. letech

Jakkoliv většina příslušníků národnostních menšin se v době vzniku ČSR shodovala v odmítavém postoji vůči novému státu, odlišují se jak postoje jednotlivých národů, tak především jejich vývoj:

a) Rusíni – souhlas se začleněním do ČSR

Přičlenění Podkarpatské Rusi nebylo při jednání o poválečném uspořádání cílem čs. politiků, naopak k němu došlo na žádost reprezentantů Rusínů, kteří se obávali přičlenění k Maďarsku. Podkarpatská Rus byla nejzaostalejší oblastí ČSR, kde podmínky pro hospodářský a sociální rozvoj musel čs. stát teprve vytvářet, a to především za účasti odborníků z Čech, což nebylo přijímáno vždy s porozuměním, podobně jako dlouhodobě neřešená otázka státoprávního postavení Podkarpatské Rusi; výsledkem však nikdy nebyl aktivní politický odpor.

b) Němci – nesouhlas se začleněním do ČSR, malá zahraniční podpora

Němci byli nejvýraznější menšinou nejen početně, ale i co do projevů nesouhlasu. Na podzim 1918 političtí reprezentanti českých Němců vyhlásují odtržení čtyř oblastí s významným podílem německého obyvatelstva od vznikajícího Československa (29. 10. – 3. 11.), požadují jejich přivtělení k Rakousku, přičemž doufají v jeho sjednocení s Německem. Přičlenění pohraničního území k ČSR je sice do konce roku 1918 zajištěno československou armádou, ale na jaře 1919 chtějí čeští Němci na svém území organizovat volby do rakouského parlamentu, neboť se považují za občany Rakouska a chtějí přitáhnout pozornost probíhající versailleské konference. Odpovědí na zákaz jsou demonstrace, opakující se i v den prvního zasedání nového vídeňského parlamentu (4. 3.), kdy dochází k ozbrojeným konfliktům s několika desítkami mrtvých, většinou na straně demonstrantů.

Se svými snahami o odtržení čeští Němci v letech 1918-19 neuspěli, neboť velmoci nebyly ochotny územně posílit nebo dokonce sjednotit poražené Rakousko a Německo; tyto státy se navíc musely soustředit především na své vlastní hluboké vnitřní problémy (sociální, hospodářské, politické).

Ve 20. letech se situace pozvolna uklidňuje a politická reprezentace českých Němců se štěpí do dvou hlavních proudů: aktivisté – agráři (Bund der Landwirte), sociální demokraté, křesťanští sociálové – směřují se se začleněním do ČSR a jsou ochotni se na správu státu aktivně podílet; hlavním výrazem tohoto postoje je v roce 1926 jejich vstup do vlády (soc. dem. 1929), v níž zůstávají až do roku 1938; ve 20. letech zastupují většinu českých Němců.

negativisté – nacionalistické strany DNSAP, DNP – zachovávají si trvalé vyhocené nepřátelství k ČSR; jejich podpora však po celá 20. léta postupně klesá.

c) Maďaři a Poláci – nesouhlas se začleněním do ČSR, s aktivní podporou národního státu

Konflikty, týkající se začlenění Maďarů a Poláků, se odehrávaly trvale především na mezinárodní úrovni a výrazně tak ovlivňovaly zahraniční politiku ČSR.

4. ČESKOSLOVENSKÉ DEMOKRATICKÉ POLITICKÉ STRANY

I. Role a pozice politických stran

Největší význam si v československé meziválečné politice udržuje dlouhodobě skupina stran, jež byly podle názvu československé, fakticky se však jednalo o politická uskupení, navazující na českou politickou tradici a vývoj od 60. let 19. století, kdy v Předlitavsku, tj. včetně českých zemí, došlo k utváření a rozvíjení demokratického politického života včetně politických stran, zatímco podobnému vývoji v Uhrách, tj. včetně Slovenska a Podkarpatské Rusi, bránila především maďarská šlechta, udržující si mocenský monopol. A tak zatímco v českých zemích existovala v době vzniku ČSR národnostně, sociálně i ideově diferencovaná politická scéna, bylo Slovensko ještě v počáteční fázi utváření politických stran, včetně snahy o udržení politické jednoty s důrazem na národní program.

Role politických stran ve společnosti byla velice významná, nesnažily se pouze o získání voličů, ale spíše dlouhodobých příznivců, identifikujících se se stranou a spjatých s ní buď přímým členstvím, stranickým tiskem (hlavní politické strany vydávaly vlastní deníky), nebo sítí přidružených organizací (mládežnické, ženské, sportovní...). K tomuto úzkému sepětí stran se svými příznivci přispívala i specifická orientace, neboť politické strany neusilovaly principiálně o oslovení průřezu všech skupin voličstva, nýbrž se zaměřily pouze na určitou socioprofesi skupinu.

II. Hlavní politické strany

- a) Československá sociálně demokratická strana dělnická – od svého vzniku v roce 1878 se soustředila především na hospodářské a sociální problémy, s důrazem na úsilí o zlepšení postavení dělníků; to jí po vzniku ČSR vzhledem k problémům poválečné doby zajistilo velkou popularitu a vítězství v prvních volbách; pak se však musela potýkat jednak s rozštěpením strany v roce 1921, kdy radikálové založili KSČ, a také s nedostatkem výrazných osobností; výsledkem byl pokles volebních zisků, kdy i přes stabilizaci v dalších letech strana nedokáže vítězství zopakovat.
- b) Československá strana národně socialistická – vznikla v roce 1897 jako strana „národních dělníků“ v reakci na prohlášení části sociálně demokratických poslanců, kteří odmítli prioritu národních a státoprávních cílů; kladla důraz jak na národní program, tak na řešení hospodářských a sociálních problémů; ve 20. letech strana prošla krizí, předseda V. J. Klofáč se nechal zvolit do senátu, čímž fakticky vypadl z aktivní politiky, a ve straně rostla moc J. Stříbrného, který stranu vzdaloval od demokratického proudu; ve straně se proto začal angažovat E. Beneš, díky jehož iniciativě vítězí ve vnitrostranickém souboji demokratické Klofáčovo křídlo a Stříbrný je vyloučen.
- c) Československá strana lidová – strana byla se svým katolickým zaměřením v obtížné situaci, neboť česká společnost se v souvislosti s moderním národním hnutím definovala vyhraněně protikatolicky, proto se menší katolické strany musely po válce sjednotit (v čele J. Šrámek), aby si uchovaly šance na udržení politického vlivu; na druhou stranu měli ovšem současně lidovci v některých regionech velmi stabilní voličskou základnu.
- d) Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrárníci) – strana se opírala především o venkov, její prioritou byly hospodářské problémy, obzvláště v zemědělství; zároveň měla však ve svém čele ve 20. letech A. Švehlu, velmi pragmatického politika, dlouholetého premiéra a tvůrce či spolutvůrce prakticky všech vládních koalic; na konci 20. let se však ze zdravotních důvodů pomalu stahuje z politiky (umírá 1933) a strana pod vedením R. Berana jen obtížně hledá nový směr.
- e) Československá národní demokracie – vznikla sloučením mladočechů s dalšími menšími stranami a považovala se po vzniku ČSR za hlavní politickou sílu, především vzhledem k ohlasu, jež mělo uvěznění předních stranických politiků za války (K. Kramář, A. Rašín); proto se také předseda strany K. Kramář dostává do čela první vlády ČSR; již první volby však národní demokracie odsoudily do role malé strany, která jim již zůstala; důvody je možno hledat u obou předních politiků strany, neboť A. Rašín sice jako ministr financí úspěšně řídil hospodářské změny ve složitém poválečném období, ale byl obviňován z prohlubování bídy a v roce 1923 dokonce zavražděn, a K. Kramář byl více teoretickým snílkem než politikem každodenní praxe; i z důvodu osobních sporů mezi E. Benešem a K. Kramářem se strana stále více odkláněla od prohradní a demokratické orientace, naopak zdůrazňovala radikálně nacionalistické prvky programu.

5. MEZIVÁLEČNÝ POLITICKÝ EXTREMISMUS

Meziválečné Československo bylo sice demokratickým státem, to však neznamená, že všichni občané a politici byli se stávající podobou státu spokojeni. Síly, požadující ať už z ideových nebo národnostních důvodů zásadní změnu způsobu a zásad fungování státu, sice před rokem 1938 žádný výrazný podíl na moci nedostaly, byly však nepřehlédnutelnou součástí politického života s nemalým ohlasem u voličů.

I. Komunistická strana Československa

- a) vznik – v době 1. světové války se šíří radikálně levicové názory, a to jednak z důvodů, souvisejících se samotnou válkou (stále se prohlubující materiální bída, hodnotová krize, vyvolaná pocitem rozkladu starého předválečného světa), jednak v souvislosti s představami, které byly spojovány s bolševickým převratem v Rusku, jenž je částí levicových radikálů vnímán jako vzor pro řešení stávajících problémů; na levici se proto naplno rozbíhá konflikt, týkající se představ o cestě k dosažení požadovaných změn a ideální podoby společnosti (pozvolné reformy nebo násilná revoluce) a o způsobu správy státu (demokracie nebo revoluční diktatura); na základě tohoto sporu se štěpí československá sociální demokracie a radikálové v roce 1921 zakládají KSČ, jež se stává dominantní sjednocující silou krajní levice.
- b) vztah KSČ ke Kominterně – strana se po svém vzniku sice začlenila do tzv. Kominterny, sídlící v Moskvě a řídící činnost všech komunistických stran, měla v ní však ve 20. letech zvláštní postavení, neboť ve vedoucích funkcích převažovalo křídlo bývalých funkcionářů sociální demokracie, tj. strana neplní závazek trvalé očisty od reformistů; strana si také s poukazem na specifické podmínky drží odstup od radikalismu Kominterny, tj. nedodrzuje pravidlo plného podřízení „mezinárodnímu dělnickému hnutí“; i přes tyto problémy byla do Kominterny přijata, jelikož v době vzniku se v poměru k počtu obyvatel jedná o největší komunistickou stranu na světě.
- c) bolševizace KSČ – tlak na změny však roste a na sjezdu v roce 1929 dojde k tzv. bolševizaci, vedení přejímá skupina kolem K. Gottwalda (Slánský, Šverma, Kopecký), předchozí vedení je vyloučeno (Bolen, Jílek); výsledkem je plné podřízení Moskvě, radikalizace rétoriky i akcí; strana ztrácí část příznivců i členů a z masové strany se stává radikálně extremistickou skupinou, usilující o brzké převzetí moci za použití všech prostředků.
- d) ideologie – základem programu KSČ je požadavek zásadní sociálně politické revoluce podle bolševického vzoru, program však v rámci principů ideologie tzv. proletářského internacionalismu zahrnoval i kritiku samotné existence ČSR jako imperialistického národního státu, v němž česká buržoazie utlačuje dělníky ostatních národů, což vedlo k významné podpoře KSČ ze strany části českých Němců.

II. Česká krajní pravice

Ve srovnání s krajní levicí byla roztržštěná a měla celkově menší podporu a tím i vliv. Hlavní strany:

- a) Národní obec fašistická (NOF) – význam okrajové strany vzrostl po roce 1927, kdy získala do svého čela Radolu Gajdu, někdejšího generála čs. legií v Rusku, jenž měl v polovině 20. let stanout v čele generálního štábu, ale po sporu s Hradem byl odstraněn z armády; ideologie strany byla tvořena směsicí panslovanského nacionalismu (sen o „všeslovanské říši“) a myšlenek, inspirovaných italským fašismem.
- b) Národní liga (též Slovanští národní socialisté, Radikální národní socialisté) – fašizující politické seskupení, vytvořené J. Stříbrným po jeho nuceném odchodu z národně socialistické strany; vliv si udržoval především přes bulvární deníky, vydávané rodinným koncernem Tempo.

III. Radikální národní strany

- a) německé strany DNSAP a DNP – představovaly nejen tzv. negativistický proud, tj. trvalé absolutní odmítání všech kroků, jež by mohly být interpretovány jako akceptování začlenění německých oblastí do ČSR, ale zároveň jsou ideově spjaty s krajně pravicovým programem, jenž zvláště v DNSAP zahrnoval i rasismus a antisemitismus.
- b) (Hlinkova) Slovenská ľudová strana – přestože její zařazení do této kategorie je sporné, neboť šlo fakticky o stranu „státního“ národa (1927-29 dokonce ve vládě), chovala se často zvláště ve 30. letech jako antisystémová strana národnostní menšiny, což ukazuje složité postavení Slovenska a Slováků; v roce 1918 A. Hlinka podpořil vznik Československa, ale velmi brzo se objevily zásadní konflikty:
 - spor o roli církve a náboženství – česká společnost byla sekularizovaná, zatímco pro většinu Slováků byla představa oddělení církve od státu, ale např. i od vzdělávání, nepřijatelná.
 - spor o postavení Slovenska – Hlinka se již na versailleské konferenci tajně pokusil předložit požadavek autonomie Slovenska; tento požadavek trvá po celé meziválečné období.

6. HOSPODÁŘSKÝ VÝVOJ PRVNÍ REPUBLIKY VE 20. LETECH

I. Základní podmínky

Hospodářská struktura nově vznikajícího Československa byla velmi nesourodá:

- české země – jako jedna z průmyslově nejrozvinutějších oblastí Habsburské monarchie představovaly drtivou většinu hospodářského potenciálu nového státu; existovalo zde hned několik center s vysokou mírou industrializace
- Slovensko – převažovalo spíše zemědělství, průmysl málo rozvinutý
- Podkarpatská Rus – průmysl téměř neexistoval, hospodářství celkově zaostalé

Tyto rozdíly se projevovaly nejen v odlišné ekonomické výkonnosti a životní úrovni, ale zasahovaly i celou škálu souvisejících jevů, ať už šlo o míru urbanizace a elektrifikace nebo o rozvinutost (či vůbec samotnou existenci) dopravní infrastruktury.

II. Poválečná situace a první změny

ČSR se nemuselo potýkat jen s obecnými problémy poválečné krize, ale i s obtížemi specifickými, souvisejícími s rozpadem Rakousko-Uherska, kdy se řeší nejen otázky čistě ekonomické, ale i problémy spíše obecně politické povahy se silnými ekonomickými dopady:

- a) rozpad trhu – zvláště velké firmy využívaly celý ekonomický prostor Předlitavska, po válce však mezi bývalými oblastmi monarchie vznikly nejen nové státní hranice, ale současně také hranice celní; české podniky nebyly postiženy tak tvrdě jako například vídeňské firmy, ovšem část odbytišť ztratily.
- b) nostrifikace akcií – politickým problémem bylo i to, že po vzniku nových států byla část československých podniků vlastněna ze zahraničí, těmto vlastníkům bylo proto na základě zákona o nostrifikaci akcií nařízeno přesídlit do ČSR nebo alespoň československou část firmy transformovat na samostatnou nezávislou pobočku.
- c) stabilizace měny – na základě zřetelných ekonomických faktorů (především všeobecný dlouhodobý nedostatek) a zkušeností z vývoje v okolních státech panovaly oprávněné obavy z prudkého posilování inflace, proto se ministr financí A. Rašín rozhodl jednak pro rychlou měnovou odstavku a vznik československé koruny, jednak byla nasazena tvrdě deflační měnová politika; tyto kroky byly úspěšné a ke zhroucení nové měny nedošlo, daní však byl odpor velké části obyvatelstva, podporovaný poválečným šířením radikálních politických názorů a projevující se silným stávkovým hnutím i politickými atentáty.
- d) pozemková reforma – ještě před prvními volbami rozhodlo Revoluční Národní shromáždění o rozsáhlém přerozdělení pozemkového majetku; důvody byly jednak ekonomické, kdy mělo dojít k oslabení ekonomické role velkostatků a naopak posílení významu menších samostatně hospodařících zemědělců, jednak politické, neboť nejviditelnější postiženou skupinou je šlechta, která není považována za součást českého (slovenského) národa; za zabrané pozemky náleží původním majitelům (s výjimkou členů habsburského rodu) finanční náhrada, právě tak noví majitelé, mezi nimiž jsou upřednostňováni soukromníci před různými formami společného hospodaření, si svůj příděl od státu kupují; dojde k rozsáhlým změnám majetkové struktury na venkově, navzdory tomu, že pro nezáměr potenciálních nových vlastníků je velká část pozemků nakonec vrácena vlastníkům původním; pozemková reforma je velmi populární a politický kapitál z její realizace dokáže vydobýt především agrárníci.

III. Doba hospodářského rozvoje

Problémy se do roku 1924 podařilo překonat, růst je podpořen i obecnou ekonomickou stabilizací a obnovením mezinárodního obchodu. Výrazně prorůstovým faktorem byl též technologický rozvoj, rozšiřování nových způsobů výroby a její organizace nebylo však tak rychlé jako v hlavních hospodářských velmocích. V některých případech však stálo za razantním růstem konkrétních firem, jako byla například obuvnická firma Baťa, která dokázala nejen vytvořit silný a stabilní podnik, ale také značku, schopnou dosáhnout úspěchu i v mezinárodní konkurenci na zahraničních trzích.

Nepodařilo se ovšem nikdy rozvinout obchodní vazby s dohodovými velmocemi, vývozně i dovozně tak zůstává Československo fakticky závislé na obchodu s Německem a Rakouskem. Proto je nutné udržovat vzájemně alespoň relativně korektní vztahy a s oběma státy podepisuje ČSR hospodářské smlouvy.

Celkové výsledky pak ukazují, že Československo ve své hospodářské vyspělosti nemohlo konkurovat velmocem, dosahovalo však většinou lepších výsledků než ostatní nové státy podobné velikosti, trvale však byly nesrovnatelné výsledky českých zemí se zbytkem ČSR.

7. KRIZE 30. LET V ČSR

I. Hospodářská krize

Krize sice zasáhla Československo s určitým zpožděním, ale to nijak nezmenšilo intenzitu jejích projevů, jež byly obdobné jako ve většině států, tedy především propad výroby a nárůst nezaměstnanosti. Postiženy byly výrazně obory, vyrábějící zboží, u něhož mohli lidé odložit spotřebu a tedy i nákup, v našem případě především textilní průmysl nebo sklářství, a těžký průmysl. Hospodářská struktura ČSR však byla příčinou vzniku některých specifických jevů:

- krizi prohlubovala proexportní orientace ekonomiky
- průmyslové obory nebyly rozmístěny rovnoměrně, největší kumulace zasažených oborů byla v českém pohraničí, tj. v oblastech obývaných německou menšinou, kde se také krize projevila nejsilněji

Krize postihla i zemědělství, neminula tedy ani většinově zemědělské Slovensko a Podkarpatskou Rus. V situaci obecně deflační krize hrálo zásadní roli to, že pokles tržních cen zemědělských produktů byl mnohem výraznější než u průmyslu. Zemědělci proto byli nuceni šetřit především sami na sobě, neinvestovat a často se ještě zadlužit.

II. Politická radikalizace

Prohlubováním hospodářské krize vznikala vhodná atmosféra pro rozvoj politického extremismu.

- a) KSČ – v důsledku bolševizace zvolila tvrdší postup již před vypuknutím krize; jelikož primárním cílem KSČ nebyla likvidace krize, nýbrž její využití k radikalizaci mas a usklopení sociální revoluce, vedli komunisté nejradikálnější stávkové hnutí, přičemž stupňovali svou aktivitu i na německých územích, někdy i ve spolupráci s německými nacionalisty; politický boj byl veden především proti demokratickým stranám, obviňovaným z přípravy fašistické diktatury, zvláště pak proti sociální demokracii („sociálfašisté“); vrcholem byly nepokoje při prezidentské volbě 1934, vedoucí k trestnímu stíhání vrcholných představitelů KSČ, kteří prchají do Moskvy; změna v přístupu KSČ nastává až v polovině 30. let, kdy pod vlivem zkušeností z Německa mění Kominternu taktiku, za hlavního nepřítele začne být označována krajní pravice a komunisté jsou ochotni spolupracovat s demokratickými stranami (taktika tzv. „lidové fronty“).
- b) česká krajní pravice – nejvýraznějším projevem aktivity tradičních krajně pravicových sil v době krize byl špatně připravený pokus Národní obce fašistické o státní převrat v lednu 1933 (přepadení kasáren v Brně-Židenicích); na extrémní pozice se však posouvají národní demokraté, kteří chtějí krajní pravici sjednotit a učinit z ní vůdčí sílu, proto v roce 1934 vzniká pod vedením K. Kramáře Národní sjednocení s programem agresivního, především protiněmeckého, nacionalismu („Nic než národ!“), neskrývající svou inspiraci především italským fašismem; ve volbách 1935 však příliš neuspěli.
- c) spory v demokratických stranách – v agrární a lidové straně probíhají vnitřní spory, vyvolané vznikem křidel, snažících se vést strany více doprava, k „autoritativní demokracii“; sice v této době nevíteží, ale oslabují strany navenek.
- d) problém Slovenska – od konce 20. let se radikalizuje postup především HSLS při prosazování požadavků na změnu postavení Slovenska, objevují se i návrhy na okamžité přehodnocení jeho dalšího setrvání ve společném státu.
- e) nárůst popularity německých negativistů

III. Změna zahraniční politiky

Československo je existenčně závislé na stabilitě a fungování versailleského systému, proto se ho velmi citelně dotýkala dlouhodobá krize v mezinárodních vztazích, vyvolaná agresivitou některých států. Navíc v Jugoslávii a v Rumunsku vznikly autoritativní režimy, což byl jeden z faktorů, jež způsobily pokles významu spojenečství v rámci Malé dohody.

Za této situace se představitelé ČSR rozhodnou podpořit integraci SSSR do mezinárodně politických vazeb jako protiváhy nacistického Německa; navíc Československo, na rozdíl například od Polska, následuje Francii a uzavírá se Sovětským svazem i spojenečskou smlouvu (1935).

8. SUDETONĚMECKÝ PROBLÉM A MNICHOV

I. Nárůst podpory negativismu

Zásadní proměna a radikalizace názorů českých Němců na československý stát je vyvolána dvěma základními faktory:

- a) specifika hospodářské krize v ČSR – projevy krize jsou z důvodu hospodářské struktury v oblastech s německou většinou nejsilnější a československá vláda je obviňována z neschopnosti či přímo ze záměrného zhoršování situace českých Němců; negativistické názory se proto rychle šíří od samého počátku krize
- b) nástup nacistů – do ČSR se dostává krize později než do Německa, Německo naopak vystupuje z krize rychleji (především kvůli masivním investicím do zbrojení) a je tak českými Němci vnímáno jako vzor nejen ekonomicky, ale v rostoucí míře i politicky; negativisté spolupracují s německými nacisty a získávají tak silnou zahraniční podporu, jež jim do té doby chybí

II. Konec tradičních negativistických stran

První fáze boje v době krize je ještě spjata s negativistickými stranami DNSAP a DNP, jejichž aktivity zahrnují v této době i budování branné organizace Volkssport; po objevení jejich skladů zbraní jsou obě strany zakázány (resp. den před platností zákazu se rozpustí; říjen 1933).

III. Vznik a vývoj Sudetendeutsche Partei (SDP)

Část vedoucích představitelů negativistů uprchla před stíháním do Německa, část se zapojila do nově vznikající Sudetoněmecké vlastenecké fronty (SHF), vedené K. Henleinem, jež se poté přeměnila v Sudetoněmeckou stranu.

SDP se zpočátku snažila získávat voliče programem neideologické sjednocující národní strany, hájící z negativistických pozic české Němce. Výrazným mezníkem jsou parlamentní volby v roce 1935, kdy se SDP stává nejen nejsilnější sudetoněmeckou stranou, ale co do počtu voličských hlasů je i absolutním vítězem voleb. Při následných jednáních získává příslib samosprávy, hledání řešení je však zdlouhavé. Postupně se navíc posilují vazby na nacistické hnutí, v roce 1936 je Henleinovo vedení uznáno Hitlerem za zástupce českých Němců a následující postup je již koordinovaný.

IV. Vyhrocení situace na jaře 1938

Pozici ČSR zhoršilo na jaře 1938 několik zásadních událostí:

- a) anšlus Rakouska (březen) – absence jakékoliv významné reakce ukázala jasně pasivitu Francouzů a Britů; prodloužení hranic s Německem výrazně snižuje obranyschopnost ČSR; pravicoví aktivisté v reakci na euforii, kterou anšlus mezi Němci vyvolal, vystupují z vlády a slučují se s SDP.
- b) stupňování požadavků vůči československé vládě – SDP trvá na naplnění tzv. karlovarských požadavků, včetně naprosté všestranné autonomie a svobody „němectví a německého světového názoru“; cílem je snaha vyvolat dojem, že zdrojem konfliktu je neochota československé vlády k ústupkům.
- c) částečná mobilizace – Československo ji vyhláší v květnu v době konání obecních voleb kvůli zprávám o přesunu německých jednotek, ale Hitlerovi se podaří svalit veškerou vinu za krizi na československou vládu.

V. Postoj velmocí

Anglie se chce distancovat od střeoevropských problémů a Francie prochází několikaletou těžkou vnitřní krizí, proto volí politiku usmířování (appeasement). Britové vysílají do ČSR misi lorda Runcimana (srpen-září), jejíž závěry plně vyhovují politice britské vlády – neriskovat vtažení do války, při řešení zohlednit, že soužití Čechů a Němců v jednom státě není možné. Německu se podaří přenést jednání na mezinárodní pole a stupňovat územní požadavky vůči ČSR, k jehož budoucí likvidaci se Hitler rozhodl již na podzim 1937 (tajný tzv. Hossbachův protokol). Současně roste tlak na čs. vládu i od spojenců. Výsledkem je

VI. Mnichovská konference (29.-30. 9.)

Z rozhodnutí velmocí (Německo, Itálie, Velká Británie, Francie) ztrácí ČSR pohraniční území ve prospěch Německa; následně i ve prospěch Maďarska a Polska (1. a 2. vídeňská arbitráž). Vláda a prezident navzdory dřívějším proklamacím rozhodnutí přijali, neboť

- a) francouzská i britská vláda odmítla v souladu s vlastním veřejným míněním ČSR v případném konfliktu podpořit
- b) možná podpora SSSR byla sporná co do možnosti realizace, jelikož neexistovala společná hranice, i co do možných politických důsledků; ze strany SSSR se jednalo spíše jen o politickou proklamaci s využitelným politickým potenciálem v budoucnu
- c) zapojením Maďarska a Polska byl vytvořen tlak na Československo téměř po celé délce hranic státu
- d) vzhledem k nedokončení systému pohraničních opevnění byla šance na úspěšnou obranu při osamoceném boji minimální

9. DRUHÁ REPUBLIKA

I. Změny hranic a jejich důsledky

ČSR ztratila mnichovskou dohodou a vídeňskou arbitráží nejen velké množství území i obyvatel, ale současně také oblasti s mimořádným významem pro celý stát, což se projevilo v několika směrech:

- hospodářské ztráty – v pohraničí českých zemí byly jedny z průmyslově nejrozvinutějších oblastí státu, jižní Slovensko bylo významné zase z hlediska zásobování obilím; hranice záboru byla volena tak, aby došlo k přerušení důležitých dopravních cest
- vojenské důsledky – čs. území se stalo vojensky zcela nehájitelným; veškeré obranné plány počítaly s pásem opevnění v pohraničí; narušení dopravy znamenalo i snížení akceschopnosti armády
- příliv uprchlíků – zabrané území nebylo obýváno pouze příslušníky menšin, především Češi v Sudetech se staly terčem perzekuce a vyhánění; zbytkové Československo se muselo vypořádat s příchodem několika set tisíc uprchlíků, vyhnaných většinou bez majetku

II. Proměna společnosti a politického systému

Změny, ke kterým došlo za půlroční existence 2. republiky, nebyly vyvolány pouze tlakem zvenčí, nýbrž vznikaly také jako projev tendencí, jež byly v předchozích letech okrajové, teď se však zviditelnily a posílily:

- mnichovské trauma – nejen politici, ale i celá společnost byla šokována tím, že se stalo něco, co všichni považovali za nemožné; dochází k hlubokým změnám mentality, projevujícím se ve všech směrech nejen v době 2. republiky, ale i v programu válečného odboje a v poválečném vývoji.
- rozchod s 1. republikou – bezprostřední reakcí byla snaha o hledání viníka, za něhož byl nejčastěji označován E. Beneš jako tvůrce zahraniční politiky, jež v Mnichově selhala; do popředí se po Benešově odchodu do zahraničí dostávají jeho dlouhodobí odpůrci, přesvědčení, že vnitřní i vnější politika 1. republiky již není přiměřená situaci.
- vytváření autoritativního režimu – v souladu s obecnými evropskými tendencemi v letech krize byla demokracie označena za příliš slabý, komplikovaný a přežitý systém vlády; hlavním prostředkem výstavby nového režimu bylo odstranění moci parlamentu zmocňovacím zákonem, jenž umožňoval vládě vydávat a měnit zákony nezávisle na ostatních institucích.
- politická koncentrace – pod heslem sjednocení národa dochází k zániku tradičních politických stran, vzniká nová vládní Strana národní jednoty, jejíž jádro tvoří prvorepubliková pravice (předsedou vlády R. Beran); levicovní politici vytvářejí Národní stranu práce, jež však s ohledem na situaci a obecnou atmosféru nevystupuje jako příliš aktivní opozice.
- antisemitismus – výrazně se aktivizují i politické síly s fašistickým či nacistickým programem (Vlajka, ANO-Akce národní obrody); již v této době se připravují zákonná nařízení, omezující práva Židů (státní služba, povolání, studium).
- nová zahraniční politika – místo orientace na západní demokracie se obrací ke spolupráci s Německem; vládnoucí síly byly přesvědčeny o vůdčí roli Německa do budoucna, kromě toho ovšem samozřejmě hrála roli i situace, v níž byla další existence ČSR zcela závislá na vůli Německa.
- národnostní problémy – na Slovensku se radikalizuje HSLS, po smrti A. Hlinky vedená J. Tisem, vynutí si federalizaci státu; rostoucích česko-slovenských sporů využívá Hitler a v době, kdy pražská vláda nechává obsazovat Slovensko armádou, podniká vyhlášení samostatného Slovenského státu (14. 3.), aby následně pod heslem ochrany zbylé německé menšiny vstoupila do českých zemí německá armáda (15. 3.).